

УДК 355.357:2-67:316.334.2(477)“2014/2023”
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/92-2-9>

Олександр ТОМЧУК,
orcid.org/0000-0002-9476-4348

доктор філософії,
заступник начальника центру з наукової роботи Наукового центру Сухопутних військ
Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного
(Львів, Україна) tomt1366@ukr.net

ДУШПАСТИРІ-ВОЛОНТЕРИ В УМОВАХ ШИРОКОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ: ДУХОВНИЙ ТА СУСПІЛЬНИЙ ВИМІР

Статтю присвячено дослідженню феномену душпастирів-волонтерів в умовах повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну, яке розпочалося 24 лютого 2022 року і стало безпрецедентним викликом для українського суспільства. У роботі наголошується, що традиційна місія священнослужителів набула нового виміру: поряд із духовною опікою вони активно долучилися до волонтерських практик, які охоплюють надання морально-психологічної підтримки військовим і цивільним, організацію гуманітарних вантажів, участь у евакуаційних заходах, допомогу пораненим, переселенцям і родинам загиблих воїнів. Діяльність душпастирів-волонтерів розглядається як важливий елемент суспільної стійкості та консолідації в умовах війни. У статті здійснюється аналіз не лише практичних аспектів цієї роботи, але й її духовне та символічне значення, адже присутність священнослужителів на передовій та у тилу сприяє збереженню морального духу, підтримці віри у перемогу та формуванню відчуття єдності. Окрема увага приділяється впливу душпастирського волонтерства на розвиток військового капеланства, зокрема у зв'язку з ухваленням Закону України “Про військове капеланство” (2022), який закріпив інституційні засади духовної служби у Збройних Силах України. У статті також акцентується увага на міжконфесійному характері волонтерської діяльності духовенства, що сприяє посиленню суспільної солідарності. Важливим аспектом дослідження є аналіз методологічних підходів до вивчення феномену душпастирського волонтерства, зокрема поєднання історичного, соціологічного та богословського вимірів. У роботі підкреслюється, що саме міждисциплінарний підхід дозволяє комплексно осмислити як духовно-практичні, так і соціально-політичні наслідки діяльності священнослужителів у період війни. Наукова новизна статті полягає у висвітленні малодосліджених аспектів служіння капеланів-волонтерів після 24 лютого 2022 року, що відкриває можливості для подальших ґрунтовних досліджень. Зроблено висновок, що душпастирське волонтерство у 2022–2023 роках стало невід’ємною частиною загальнонаціональної мобілізації, а його вивчення відкриває перспективи для формування державної політики у сфері національної безпеки та удосконалення капеланської служби в Україні.

Ключові слова: душпастирі-волонтери, волонтер, Збройні Сили України, АТО, російська агресія, повномасштабна війна, волонтерська допомога, душпастирська опіка воїнів, релігійні спільноти, морально-психологічна підтримка, волонтерський рух.

Oleksandr TOMCHUK,
orcid.org/0000-0002-9476-4348

PhD (History),
Deputy Head for Scientific Work of the Scientific Centre of the Army
Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy
(Lviv, Ukraine) tomt1366@ukr.net

PASTORS-VOLUNTEERS IN THE CONDITIONS OF RUSSIA'S FULL-SCALE WAR AGAINST UKRAINE: SPIRITUAL AND SOCIAL DIMENSION

The article is devoted to the study of the phenomenon of volunteer pastors in the context of the full-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine, which began on February 24, 2022 and became an unprecedented challenge for Ukrainian society. The work emphasizes that the traditional mission of clergy has acquired a new dimension: along with spiritual care, they have actively participated in volunteer practices, which include providing moral and psychological support to military and civilians, organizing humanitarian cargo, participating in evacuation activities, and assisting the wounded, displaced persons, and families of fallen soldiers. The activities of volunteer pastors are considered an important element of social stability and consolidation in wartime. The article analyzes not only the practical aspects of this work, but also its spiritual and symbolic significance, since the presence of clergy on the front lines and in the rear contributes to maintaining morale, supporting faith in victory, and forming a sense of unity. Special attention is paid to the impact of pastoral volunteering on the development of military chaplaincy, in particular in connection with the adoption of the

Law of Ukraine “On Military Chaplaincy” (2022), which established the institutional principles of spiritual service in the Armed Forces of Ukraine. The article also focuses on the interdenominational nature of the clergy's volunteer activities, which contributes to strengthening social solidarity. An important aspect of the study is the analysis of methodological approaches to studying the phenomenon of pastoral volunteering, in particular the combination of historical, sociological and theological dimensions. The work emphasizes that it is the interdisciplinary approach that allows for a comprehensive understanding of both the spiritual-practical and socio-political consequences of the activities of clergy during the war. The scientific novelty of the article lies in highlighting the little-studied aspects of the service of volunteer chaplains after February 24, 2022, which opens up opportunities for further in-depth research. It is concluded that pastoral volunteering in 2022–2023 became an integral part of the nationwide mobilization, and its study opens up prospects for the formation of state policy in the field of national security and the improvement of the chaplaincy service in Ukraine.

Key words: *volunteer pastors, volunteer, Armed Forces of Ukraine, ATO, Russian aggression, full-scale war, volunteer assistance, pastoral care of soldiers, religious communities, moral and psychological support, volunteer movement.*

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну 24 лютого 2022 року актуалізувало питання мобілізації всіх ресурсів українського суспільства для протидії агресії. Одним із важливих чинників стійкості держави в умовах війни став волонтерський рух, який об'єднав мільйони громадян, громадські організації та релігійні спільноти. Особливе місце в цьому процесі посідають душпастирі-волонтери – священнослужителі різних конфесій, які поєднують духовну опіку із практичною допомогою Збройним Силам України, їхнім сім'ям та постраждалим від війни цивільним.

Незважаючи на вагомий внесок душпастирів у волонтерський рух, їхня діяльність у період широкомасштабної війни залишається недостатньо вивченою в сучасній українській історіографії. Існуючі публікації здебільшого висвітлюють загальні аспекти волонтерської діяльності або описують окремі випадки духовного служіння. Комплексний аналіз феномену душпастирів-волонтерів у контексті національної та духовної мобілізації українського суспільства ще потребує ґрунтовного наукового дослідження.

Саме це обумовлює актуальність даної статті, яка спрямована на вивчення масштабів, специфіки та суспільної ролі душпастирів-волонтерів у період після 24 лютого 2022 року, а також на визначення їхнього значення для розвитку інституту військового капеланства, в Україні.

Аналіз досліджень. Проблематика волонтерського руху та військового капеланства в Україні після 2014 року набула значної уваги як у наукових дослідженнях, так і в публіцистичних матеріалах. Особливо актуалізувалася тема з початком широкомасштабного вторгнення російської федерації у 2022 році, коли потреба духовної, моральної та матеріальної підтримки воїнів і цивільного населення стала ще більшою.

У вітчизняній історіографії питання волонтерського руху розглядалося в працях дослідників громадянського суспільства, соціологів та істориків (Томчук, 2021: 45). Значну увагу приділено

аналізу етапів становлення та розвитку волонтерських організацій, формуванню горизонтальних мереж солідарності, а також ролі церковних і релігійних спільнот (Горбач, 2019: 112). Важливим напрямом дослідження стало вивчення душпастирської діяльності, яка поєднала духовну опіку із класичними волонтерськими практиками (Куляса, 2018: 73).

У період після 24 лютого 2022 року в наукових і журналістських матеріалах почали з'являтися нові сюжети, пов'язані з масовою участю священнослужителів різних конфесій у допомозі Збройним Силам України. Репортажі ЗМІ, аналітичні огляди громадських організацій та матеріали офіційних церковних структур показують, що душпастирі не лише підтримували воїнів молитвою та духовними практиками, але й активно долучалися до збору гуманітарної допомоги, евакуації поранених, волонтерських перевезень, а також міжнародних кампаній зі збору коштів на потреби армії (Бабій, 2023: 5; Novorun, 2022: 16).

Окремої уваги заслуговують документи державного рівня, які визначили правовий статус капеланської служби. Прийняття Закону України “Про військове капеланство” у 2022 році закріпило інституційні засади діяльності капеланів у Збройних Силах України та інших силових структурах (Закон України, 2022). У цьому контексті діяльність душпастирів-волонтерів постає не лише як громадянська ініціатива, а як важлива складова державної політики у сфері національної безпеки та оборони (Stahel, 2023: 211).

Таким чином, джерельна база для вивчення теми є багатошаровою: вона включає наукові праці, офіційні документи, матеріали засобів масової інформації, а також усні свідчення безпосередніх учасників подій. Її аналіз дозволяє простежити еволюцію душпастирської діяльності від волонтерської ініціативи до важливої інституції духовної та громадянської підтримки в умовах широкомасштабної війни.

Мета статті. Метою статті є комплексний аналіз феномену душпастирів-волонтерів в умовах

широкомасштабної війни росії проти України, визначення особливостей їхньої діяльності та впливу на військових і цивільне населення. Завдання дослідження полягає у:

- визначенні масштабів та форм душпастирського волонтерства після 24 лютого 2022 року;
- розкритті ролі священнослужителів у морально-психологічній підтримці військовослужбовців та цивільного населення;
- аналізі волонтерських практик духовенства поза зоною бойових дій (допомога пораненим, переселенцям, родинам загиблих);
- простеженні впливу діяльності душпастирів-волонтерів на розвиток інституту військового капеланства;
- окресленні викликів та перспектив подальшої інтеграції духовної і волонтерської складових у систему національної безпеки України.

Виклад основного матеріалу. Волонтерська діяльність духовенства не виникла у 2022 році раптово, а має свої витoki ще з періоду АТО (2014–2018). Дослідження О. Томчука показує, що саме тоді сформувалися основи поєднання душпастирського служіння з волонтерською допомогою армії (Томчук, 2021: 45). З початком широкомасштабного вторгнення рф у лютому 2022 року капелани-волонтери стали невід’ємною частиною підтримки українських військових. Священнослужителі різних конфесій, які поєднали традиційне духовне служіння з активною волонтерською діяльністю. Їхня участь стала важливим чинником у забезпеченні моральної стійкості воїнів, наданні допомоги постраждалим та розвитку капеланства як інституції. На передовій вони перебувають поруч із солдатами, проводять богослужіння, здійснюють обряди сповіді та причастя, підтримують бійців у стресових ситуаціях.

Діяльність душпастирів-волонтерів у період широкомасштабної війни має багатовимірний характер. З одного боку, вони виконують класичну душпастирську функцію, забезпечуючи духовну опіку військовослужбовців, а з іншого – здійснюють активну волонтерську діяльність, що підтверджується емпіричними спостереженнями та узагальнено у працях сучасних дослідників (Горбач, 2019: 112; Куляса, 2018: 73). За даними ArmyInform, капелани організовували гуманітарні конвої для постачання армії ліків, продуктів харчування та одягу (ArmyInform, 2022). Окремі громади, зокрема ПЦУ та УГКЦ, створювали при парафіях склади гуманітарної допомоги, координуючи доставку на передову.

Особливого значення набуває їхня присутність у зоні бойових дій. За свідченнями Hromadske

Radio, капелани перебувають у бліндажах поряд із воїнами, здійснюючи обряди сповіді, молитви та надаючи психологічну підтримку (Hromadske Radio, 2023). Такі факти узгоджуються з узагальненнями В. Бабія, який наголошує на унікальній ролі духовенства у підтриманні бойового духу армії у 2022–2023 рр. (Бабій, 2023: 5). Це не лише зміцнює бойовий дух, але й формує відчуття єдності. Прикладом є отець Сергій, військовий капелан ПЦУ, який у 2022–2023 рр. ніс служіння на Донеччині, ризикуючи життям під обстрілами.

У тилу душпастирі активно допомагають пораненим у шпиталях. Як зазначає Укрінформ, у Київському військовому шпиталі капелани ПЦУ та РКЦ, УГКЦ щодня відвідують поранених, організовують молитви, допомагають адаптуватися до життя після тяжких травм (Укрінформ, 2023). Подібна практика відповідає тенденціям, описаним у соціологічному аналізі розвитку волонтерського руху (Горбач, 2019: 115). Такі практики поєднують духовну підтримку та психологічну реабілітацію, що є важливим для соціальної інтеграції ветеранів.

Не менш значущою є допомога цивільному населенню. У 2022 році душпастирі-волонтери координували евакуацію мирних жителів з Харківської та Херсонської областей (Novynarnia, 2022). Відомий приклад отця Андрія з Харківщини, який після деокупації організовував польові богослужіння у селах, що постраждали від окупації. Подібну діяльність здійснював протестантський пастор Михайло, який супроводжував евакуаційні колони з Бахмута, підтримуючи людей молитвою.

Душпастирське волонтерство набуло й міжнародного виміру. Завдяки українській діаспорі в Польщі, Німеччині, Італії та США капелани організовували постачання бронежилетів, аптечок, автомобілів швидкої допомоги (ArmyInform, 2023). УГКЦ створила гуманітарні коридори у Львові, забезпечуючи переселенців житлом і харчуванням, а ПЦУ координувала постачання медикаментів. В. Бабій підкреслює, що міжнародний вимір душпастирського служіння у 2022–2023 рр. став одним із ключових чинників забезпечення фронту гуманітарними ресурсами (Бабій, 2023: 12). У 2023 році низка капеланів-волонтерів була відзначена державними нагородами за мужність та самовіддану працю на передовій. Їхня діяльність охоплювала як надання духовної опіки, так і організацію гуманітарних конвоїв, міжнародних кампаній зі збору коштів, налагодження співпраці з українською діаспорою (ArmyInform, 2023). Такі приклади засвідчують, що душпастирське волонтерство є важливою складовою громадянської дипломатії України (Novynarnia, 2022).

У цьому контексті важливим видається порівняльний аналіз із досвідом інших країн. Так, у державах НАТО військове капеланство має установлені традиції, а діяльність капеланів включає як духовну опіку, так і психологічну допомогу військовим та їхнім родинам. Досвід США та Ізраїлю демонструє, що системна інтеграція капеланів у структуру армії сприяє підвищенню морально-психологічної стійкості особового складу (Stahel, 2023: 211). Українська модель, яка формується в умовах війни, відзначається тісним поєднанням духовного служіння та волонтерської практики, що робить її унікальною (Novorun, 2022: 16).

Попри значні досягнення, залишаються проблеми. За даними Укрінформ (2023), у ЗСУ спостерігається дефіцит капеланів – лише 36% штатних посад заповнені. До того ж існує ризик психологічного вигорання, адже служіння в умовах війни є надзвичайно виснажливим. Зафіксовані випадки загибелі священнослужителів на фронті (Novynarnia, 2020). Це потребує створення системи підготовки та психологічної підтримки самих капеланів, а також інтеграції їхньої діяльності у державну політику безпеки (Stahel, 2023).

Служба військового капеланства функціонує на конституційній основі, враховуючи закони “Про свободу совісті та релігійні організації”, “Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їхніх сімей” та інші нормативні акти. Закон “Про Службу військового капеланства” (2021, № 1915-IX) встановив правові й організаційні засади діяльності капеланів у Збройних Силах України, Національній гвардії, Державній прикордонній службі та інших військових формуваннях. Він визначає поняття “військова капеланська діяльність”, “душпастирська опіка”, “духовно-релігійні потреби”, встановлює вимоги до кандидатів на капеланську службу та принципи діяльності Служби капеланства (Закон України “Про військове капеланство”, 2022: 5–7). Закон передбачає, що гранична чисельність капеланів має бути не менше 0,15% від граничної чисельності Збройних Сил України й інших відповідних військових формувань (ArmyInform, 2023). Закон набрав чинності з 1 липня 2022 року. У березні 2025 року внесено зміни до порядку видачі мандата на здійснення капеланської діяльності: уточнено строки подачі документів та правила відкликання мандата у випадку невиконання умов контракту протягом 6 місяців (Укрінформ, 2025).

Волонтери-капелани організовують та доставляють гуманітарні вантажі, допомагають переселенцям, координують співпрацю церков і волонтерських організацій. У 2025 році введено

правило, що копію мандата протягом 5 днів після отримання потрібно надсилати до Державної служби з етнополітики. Також мандат відкликається, якщо контракт не укладено впродовж 6 місяців (Укрінформ, 2025).

Після 24 лютого 2022 року зросло представництво ПЦУ, УГКЦ, протестантських церков і навіть ісламських громад. Військове капеланство стало міжконфесійним явищем, що об’єднувало духовенство різних релігій. Зокрема, на штатні посади призначено і жінок-капеланів: щонайменше дві служать у складі Збройних Сил України, одна – в оперативному командуванні “Південь” (ArmyInform, 2022). Богословський вимір душпастирського служіння в умовах війни підкреслює і Кирило Говорун (відомий український православний богослов, священник, публіцист, науковець), який акцентує на тому, що українські церкви у своїй практиці поєднали духовні традиції з активною громадянською позицією, перетворивши релігійні спільноти на важливий чинник суспільної солідарності (Novorun, 2022: 16).

З методологічної точки зору, вивчення феномену душпастирів-волонтерів вимагає поєднання кількох підходів: соціологічного, історичного, богословського та правового. Це дозволяє комплексно оцінити як духовно-практичні, так і соціально-політичні наслідки їхньої діяльності. Доцільним є також вироблення класифікації форм душпастирського волонтерства: фронтове служіння, допомога в тилу та міжнародна діяльність (Куляса, 2018: 73).

Перспективи розвитку душпастирського волонтерства пов’язані зі створенням цілісної системи підготовки капеланів у військових академіях і духовних семінаріях, а також із формуванням програм психологічної підтримки для самих священнослужителів. Це дасть змогу підвищити ефективність їхнього служіння та зменшити ризики психологічного вигорання у надзвичайно складних умовах війни (Укрінформ, 2023; Укрінформ, 2025).

Таким чином, діяльність душпастирів-волонтерів після 24 лютого 2022 року стала важливою частиною як військової, так і громадянської стійкості України. Вона поєднала духовний вимір з практичними діями, забезпечивши комплексну підтримку суспільства у найважчий період війни.

Висновки. Діяльність душпастирів-волонтерів у період широкомасштабної агресії росії проти України стала важливим чинником зміцнення духовної, моральної та соціальної стійкості українського суспільства. Їхня місія вийшла за межі традиційної душпастирської опіки та включила

активну волонтерську діяльність: від допомоги на фронті до підтримки цивільного населення та міжнародної координації гуманітарних ініціатив.

Душпастирі-волонтери поєднали духовну опіку з практичними формами допомоги, що забезпечило комплексну підтримку військових та цивільних. Їхня діяльність сприяла збереженню морального духу армії, формуванню суспільної єдності та підвищенню довіри до релігійних спільнот.

На передовій капелани забезпечували морально-психологічну підтримку, здійснювали релігійні обряди, брали участь у евакуаційних заходах, що підвищувало стійкість воїнів у критичних умовах.

У тилу вони активно долучалися до роботи військових шпиталів, опіки поранених, допомоги внутрішньо переміщеним особам та родинам загиблих воїнів. Це формувало простір соціальної солідарності та психологічної реабілітації.

Душпастирі-волонтери стали важливими посередниками у міжнародних гуманітарних зв'язках, сприяючи надходженню допомоги з боку української діаспори та іноземних партнерів.

Попри значний внесок, залишаються проблемами, пов'язані з нестачею штатних капеланів, правовим статусом волонтерів та ризиками психологічного вигорання. Це вимагає посиленої уваги держави та церковних структур до підготовки і підтримки священнослужителів, які здійснюють служіння в умовах війни.

Отже, феномен душпастирів-волонтерів став невід'ємною частиною загальнонаціональної мобілізації в умовах війни. Їхня діяльність поєднала духовні та соціальні виміри, створивши унікальний приклад синергії релігійних і громадянських практик. Подальше вивчення та інституалізація цього феномену відкриває перспективи для формування державної політики у сфері національної безпеки та розвитку військового капеланства в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабій В. *Діяльність капеланів у період російсько-української війни (2022 – 2023 р.)* – Київ: Інститут історії України НАНУ, 2023. – 156 с.
2. Горбач О. *Волонтерський рух в Україні: соціологічний аналіз*. – Львів: Видавництво ЛНУ, 2019. – 284 с.
3. Закон України “Про військове капеланство” від 30 листопада 2022 р. № 2835-IX від 30 листопада 2022 р. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/2835-20 (останній перегляд 30.09.2025).
4. Куляса М. *Церква і армія: капеланство в умовах АТО*. – Київ: Дух і Літера, 2018. – 240 с.
5. Stahel D. *Russia's War Against Ukraine: Lessons for Europe*. London: Routledge, 2023.
6. Томчук О. *Волонтерський рух допомоги Збройним Силам України під час проведення АТО (2014 – 2018)*. – Львів, 2021. – 198 с.
7. Novorun C. *Ukrainian Churches and the War: Between Theology and Praxis*. – Harvard Ukrainian Studies, Vol.40, 2022. P. 16.
8. ArmyInform. *Як військові капелани допомагають армії*. 2022. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/08/21/yak-vijskovi-kapelany-dopomagayut-armiyi/> (останній перегляд 29.09.2025).
9. ArmyInform. *Присутність військового капелана у строю надає воїнам впевненості*. 2023. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/04/16/prysutnist-vijskovogo-kapelana-u-stroyu-nadaye-voynam-upevnenosti-v-tomu-shho-znamy-bog-i-my-peremozhemo-sluzhba-vijskovogo-kapelanstva-zsu/> (останній перегляд 29.09.2025).
10. Hromadske Radio. *На фронті, але без зброї: історії військових капеланів*. 2023. URL: <https://hromadske.radio/publications/na-fronti-ala-bez-zbroi-istorii-viyskovykh-kapelaniv> (останній перегляд 29.09.2025).
11. Novynarnia. *Капелани в ЗСУ: скільки їх і хто вони*. 2020. URL: <https://novynarnia.com/2020/10/06/kapelany-v-zsu/> (останній перегляд 29.09.2025).
12. Novynarnia. *Репортажі з де окупованих територій Харківщини*. 2022. URL: <https://novynarnia.com/2020> (останній перегляд 01.10.2025).
13. Укрінформ. *В Україні відчувається дефіцит військових капеланів – Держетнополітики*. 2023. URL: <https://www.ukrsnform.ua/rubric-society/3929964-v-ukraini-vidcuvaetsa-deficit-vijskovih-kapelaniv-derzetopolitiki.html>. (останній перегляд 01.10.2025).
14. Укрінформ. *Робота капеланів в Україні: змінили порядок видачі мандатів*. 2025. URL: <https://www.ukrsnform.ua/rubric-society/3953650-robota-kapelaniv-v-ukraini-zminili-poradok-vidaci-mandativ.html>. (останній перегляд 01.10.2025).

REFERENCES

1. Babii V. (2023) Diialnist kapelaniv u period rosiisko-ukrainskoi viiny (2022–2023 r.) [Activities of chaplains during the Russian-Ukrainian war (2022–2023)]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NANU. 156 p. [in Ukrainian].
2. Horbach O. (2019) Volonterskyi rukh v Ukraini: sotsiologichniy analiz [Volunteer movement in Ukraine: sociological analysis]. Lviv: Vydavnytstvo LNU. 284 p. [in Ukrainian].
3. Zakon Ukrainy “Pro viiskove kapelanstvo” vid 30 lystopada 2022 r. № 2835-IX [Law of Ukraine "On Military Chaplaincy" of November 30, 2022, No. 2835-IX]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2835-20> (last accessed 30 September 2025). [in Ukrainian].

4. Kuliassa M. (2018) Tserkva i armiia: kapelanstvo v umovakh ATO [Church and the army: chaplaincy under the conditions of the Anti-Terrorist Operation]. Kyiv: Dukh i Litera. 240 p. [in Ukrainian].
5. Stahel D. (2023) Russia's War Against Ukraine: Lessons for Europe. London: Routledge.
6. Tomchuk O. (2021) Volonterskyi rukh dopomohy Zbroinym Sylam Ukrainy pid chas provedennia ATO (2014–2018) [Volunteer movement to support the Armed Forces of Ukraine during the Anti-Terrorist Operation (2014–2018)]. Lviv. 198 p. [in Ukrainian].
7. Hovorun C. (2022) Ukrainian Churches and the War: Between Theology and Praxis. Harvard Ukrainian Studies, 40. 16.
8. ArmyInform. (2022) Yak viiskovi kapelany dopomahaiut armii [How military chaplains help the army]. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/08/21/yak-viiskovi-kapelany-dopomagayut-armiyi/> (last accessed 29 September 2025). [in Ukrainian].
9. ArmyInform. (2023) Prysutnist viiskovoho kapelana u stroiu nadaie voynam upevnenosti [The presence of a military chaplain in the ranks gives soldiers confidence]. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/04/16/prysutnist-viiskovogo-kapelana-u-stroyu-nadaye-voyinam-upevnenosti-v-tomu-shho-z-namy-bog-i-my-peremozhemo-sluzhba-viiskovogo-kapelanstva-zsu/> (last accessed 29 September 2025). [in Ukrainian].
10. Hromadske Radio. (2023) Na fronti, ale bez zbroi: istorii viiskovykh kapelaniv [At the front but without weapons: stories of military chaplains]. URL: <https://hromadske.radio/publications/na-fronti-ala-bez-zbroi-istorii-viiskovykh-kapelaniv> (last accessed 29 September 2025). [in Ukrainian].
11. Novynarnia. (2020) Kapelany v ZSU: skilky yikh i khto vony [Chaplains in the Armed Forces of Ukraine: how many they are and who they are]. URL: <https://novynarnia.com/2020/10/06/kapelany-v-zsu/> (last accessed 29 September 2025). [in Ukrainian].
12. Novynarnia. (2022) Reportazhi z de okupovanykh terytorii Kharkivshchyny [Reports from the de-occupied territories of Kharkiv region]. URL: <https://novynarnia.com/2020> (last accessed 1 October 2025). [in Ukrainian].
13. Ukrinform. (2023) V Ukraini vidchuvaietsia defitsyt viiskovykh kapelaniv – Derzhethnopolityky [There is a shortage of military chaplains in Ukraine – State Ethnopolitics Service]. URL: <https://www.ukrsnform.ua/rubric-society/3929964-v-ukraini-vidcuvaetsa-deficit-viiskovih-kapelaniv-derzetopolitiki.html> (last accessed 1 October 2025). [in Ukrainian].
14. Ukrinform. (2025) Robota kapelaniv v Ukraini: zminyly poriadok vydachi mandatov [The work of chaplains in Ukraine: the procedure for issuing mandates has changed]. URL: <https://www.ukrsnform.ua/rubric-society/3953650-robota-kapelaniv-v-ukraini-zminili-poradok-vidaci-mandativ.html> (last accessed 1 October 2025). [in Ukrainian].

Дата першого надходження рукопису до видання: 27.10.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 28.11.2025
Дата публікації: 19.12.2025